

ETXEPAREREN EDIZIO KRITIKOA AURKEZTEAN

Donostian, 1980-VI-27

Fr. L. Villasante

Euskaltzainburuaren hitzak:

Jaun-Andreak: Arratsalde on denoi Jainkoak!

Orain dela bi urte Euskaltzaindiak erabaki zuen liburu sail berri bat sortzea. Sail horren titulua: "Euskara eta euskal literaturaren lekukoak". Horretarako txosten bat aurkeztu zen batzarrean sail berri honen asmoak, helburuak eta beste xehetasunak aztertuz. Txosten horretan hara zer esaten zen: "Mendez-mende, edozein euskalki eta edozein literatur muetatan euskara landu duten autore eta hizlariekin liburu bilduma bat osatu nahi du Euskaltzaindiak —arrazoi bategatik edo bestegatik estudiatuak izatea merezi duten testuak izan beharko dute, noski— ...Bilduma huni esker, euskararen lekuko hoiak gaurko ikasle, irakasle, idazle, euskaltzale, euskalari eta abarren eskuetan jartzeko aukera egongo da". Ikus *EUSKERA* (1978), 343.

Edozeinek daki gaur euskara sustraitik aztertzeko tresnen eskasiaz topo egiten dugula. Eta edozeinek daki era berean zein beharrezko diren tresna horiek zerbait egin nahi baldin bada. Egia da azkenaldi honetan Hordagok autore piloak eskeini digula, edizio faksimilean atereak, eta hor-hemen beste zenbait autore zahar edo berriagoen edizioak ere prestatu direla. Ongi etorriak izan bitez guztiak. Baina ez gara oraindik inolaz ere geure premiei erantzutera iritsi.

Premia hauei erremedio zerbait jartzeko sortu zen, bada, liburu bilduma hau. Gainera, gure saileko liburu hauek sarrera, ohar, hiztegi eta abar hornituak joango dira, azterketarako egokiagoak izan daitezen.

Orain arte bi zenbaki edo liburu agertu dira bilduma honetan. Lehenbizikoa, Elkanoko Lizarragari eskeinia, J. Apezetxea jaunaren ardurapean prestatua. Eta bigarrena, gaur kaleratzen den Etxepareren edizio kritikoa, Aita Patxi Altunak paratua.

Gaur kaleratzen den liburua, Etxeparerena da, bada. Etxepare, euskal literaturaren aitzindaria, bidea urratu zuena eta hargatik —eta besteak beste— molde berezi batez gure eskerrona merezi duena. Egia esan, euskaldunek, joan mendeetan, ez diote esker on handirik erakutsi. Ahaztua, zokoratua eta ia betiko galtzeko zorian egon da. Gure mendean, zorionez, esker hobeak aurkitu du. Urquijo, López-Mendizábal, Gil Reicher, Lafon, San Martín, Haritschelhar, Huarte, Berriotxoak, Akesolo, Mitxelena eta bestek, edo liburua bir-argitaratu edo beronen gainean lan egin dute.

Baina, edo guztiz oker naiz, edo Patxi Altunak marra guztiak iragan ditu, Axularrek esango lukeen bezala. Hiru liburu gotor ateraberritu ditu Etxepareri buruz: bat,

bere tesis doktora, haren bertsogintza aztertuz. Bigarrena, Etxepareren hiztegia dakarren liburua. Eta hirugarrena, gaur kaleratzen den hau: Etxepare beraren edizio kritikoa, anitz ohar eta xehetasunez jantzia.

Uste dut horrenbeste lanen ondoren nekez geldituko dela zirrikiturik edo zokomoko argitu gabekorik gure autorea baitan.

Zorionak eta eskerrak, Aita Patxi!

Gainerakoan, ez noa deus esatera liburuari buruz, zeren hemen baitaude maisu espezialistak, eta beroiei ematen diet hitza.

ETXEPARE LAUREUN URTE GEROAGO

Donostia, 1980-VI-27

Lino Akesolo

Gizon andien ospea, askotan, illerriko lorea izaten omen da, illondoko gertaera; geroko gizaldiek geitu eta ozenagotua. Ala gertatu da idazle andi izan diran askorekin. Alaxe gertatu da euskerazko leen-idazletzat dugunarekin, euskerazko leen-liliak eman zituen Etxepare-rekin.

Dakusagun. Aren gorputza lurra estali zueneko, aren izena eta euskal-lana ere lurpeak iretsi zituela dirudi. Non gelditu ziren euskerari mundu guzira zabaltzea opa zionaren amesak? Nolako arrera izan ote zuen euskaldunen artean? Zer erantzun asmatu eziñik gaude. Orainsu jakin dugunez, bigarren edizioen bat ere izan omen zuen euskerazko leen-liburu ark (Erroanen, Rouen, Morront-enean), eta luzaro gabe, dirudianez, utsez josia bazan ere. Leenbiziko edizioak ale bat bakarra utzi du; bigarrenaren aztarnarik ere ez da azaldu. Euskalerriak nolako arrera egin zion nolabait asmatzeko, argi-zirrintatxo bat ere ez zaigu agertzen. Aipamen labur bat edo beste, besterik ez: Martinez Lopez Isasti giputzarena bat, eta Oihenart Zuberotarrarena bestea. Bion egunetakoa da Sara-Ziburuko idazle-taldea, izen andi mordotxoak osatzen duena, Etxeberri Ziburukoa eta Axular andia tartean dirala. Eta badirudi talde onek ez duela Etxepare ezagutu, edo beintzat ez duela onen lana aintzat artu. Sara inguruko talde orrentzat, Etxeberri Ziburukoa izan da Jainkoarekiko gaiak, kristaigaiak euskal-bertsotan leenbizikoz erabili eta landu dituen idazlea.

Ala ere, badakigu Etxepare-ren bertso-puska bat edo bestek Euskalerriko elizkantuetan gure egunetaraño iraun dutela. Bai Azkuek eta bai Aita Donostiak elkarrengandik naiko urrun dauden errietan entzun eta bildu zituzten: Aezkoan, Saraitzun, Olazagutian eta Bizkaiko Murelagan ere bai. Erriarenak ala Etxepare berarenak? Or dago, noski, auzia. Ori da argitu bearra. Baiña Etxepare-renak balira ere, erri kantariak ez du jakin norenak ziran, eta Etxepare ez-ezagun gelditu da edonola ere.

Ez ezaguna an eta emen, Iparraldean eta Egoaldean. Noiz arte? Parisen gordezten zuten eta duten ale bakarra aurkitu eta argitara zuten arte.

Egun zorioneko gogoangarri ori ez zan gertatu liburuaren iragarren menderarte. Egun ori Etxepare-rentzat berpizte eguna izan da, eta ez irugarren eguneko berpiztea, ez irugarren urtekoa ere, irureun urte geroagokoa baizik. Irureun urtez illunpean, lurpean bezala, egona, orduantxe dator argitara, Brunet, Arxu eta Michel, iru gizonon laguntzaz edo egitez. Urtea 1847garrena zan. Etxepare-ren liburua, euskerazko leenbizikoa dalakoa, frantses itzulpen eta guzti eman zuten.

Urrengo argitaraldia, Vinson eta Hovelacque jaunen eragitez, 1874 garrenean dator. Aurreko edizioaren utsak zuzenduz eta testoa bera osoago emanez. Beste irugarren bat, Van Eys zanak prestatua, amaitu gabe gelditu zan Berlingo *EUSKERA* aldizkariaren orrietan. Azkenez, aleman batek, Stempf zanak, emango zuen joan dan mendeko ediziorik osoena eta zeatzena, zatika eta batean, 1888.etik 1893garrenera, aleman itzulpenez ornitua. Etxepare-ren euskera zaarra ulertzen laguntzeko, bi iztegi ere atera zituen, bata alemanez, frantsesez bestea.

Orduan da garaia Euskalerrriak Etxepare-ri nolako arrera egin dion ikusteko. Etxepare-ren inguruko dantza au izkuntzalari eta jakitunen artekoa izan dan arren, erri xeea ez da kanpotik begira eta gose utsean gelditu. Manterola, Labairu eta aldizkari batzuk izango dira bitarteko. Batez ere, Manterolak, bere *Cancionero Basco* delako euskal-poeten bilduman, Etxepare zarrari leku emanez gaiñera, Michel-en iritziak bere egiñez, ia eder-iritzi osozkoa ematen dio gure leen-idazlearen bertso-lan geienari. Gai batzuetan ez omen da arnas andiko poeta; baiña beste batzuetan, gai ariñetan, maitezkoetan, oso yayoa omen da, guztiz xarmanta, atsegiña, poesiaren eder eta graziduna, askotan biotz beroduna. Teokritoren eta antziñateko eglogalarien xalotasuna, antzea eta antza aurkitzen dizkio gure poetari. Orra Mitxel-en iritzia, Manterolak berea egin duena.

Geroago, Orixe zanaren iritzia ez zebillan ortik guztiz urruti. Orixek ere ez zuen aurkitzen Etxepare “biotzaldi aundietako poeta, baño bai leguna, itz utsik eztuna, jaso (correcto), lenbizikoa ez ezik gaurkoa ere izateko; idaztankera lasterra, ta muinduna du, ebakia eta erraza”. Lafitte jaunarentzat itzez urria baldin bada, Orixe-arentzat ori ez da pekatu, orri itz utsik, alperreko itzik ez izatea esaten dio. “Zathi ederrak baditu, esaten zuen bestalde Lafitte maixuak berak ere, “baina” bat jarriaz. “Baina —egia egiari zor— aphez batek segurik egin behar ez bezalako hetarik ere bai parrasta bat”.

Azken iritzi au, orraitio, ez dezagun uste apez batena bakarrik danik. Stempf eta Michel, ez bata ez bestea, ez ziran apez, baiña iritzi beretsukoak bai. Arxuk ez zituen puska batzuk argitaratu ez frantsesera itzuli eta Michel-ek Arxuk egiñari on iritzi zion. Stempfek, berriz, puska berak alemanera itzultzerakoan, ez zituen bada ezpada alemanez jarri, latifnez baizik.

Orrela, Etxepare-ren berpiztea joan dan mendean ez zan gaizki asi. Baiña gure mendeak, Etxepare-ren laugarren mendeak jarri bear zion gallurra arteño egindako lanari.

Eta gaillurra jartze au orain Aita Altunak burututako lana dugu. Ez da, ala ere, berez etorri. Beste askok, zeifiek bere lanaz eta esku ezartzeaz, jarri diote oiñarria, aurrekoek egiñari ekiñez eta jarraituz. Stempf jaunak leenago egindakoaren arabera, Aita Altuna ere berdintsu saiatu da Etxepare-ren testoa alik osoen eta garbien ematen, aren iztegia alik eta zeatzen finkatzen eta argitzen. Bi lanok egiten saiatu da Altuna, leengoek egiña bilduz eta aurrerago eramanez. Baiña goazen poliki. Aurreko langileen izen batzuk aipa ditzagun. Eta ona bi, aazturik ez uztekoak: Julio Urkijo eta René Lafon.

Urkijok eman zigun, leen aldiz, Etxepare-ren edizio facsimil delakoa. Orrekin, nik uste, idazlearen laugarren mendeurrena ospatzeko oiñarriak jarri nai zituen, 1945ko mendeurrena, egun beltz illunetan etorri zitzaiguna. Ala bearrik, zorionez, urte orretan atera zen aldizkari berri bat: *Boletín de la R. S. B. de los Amigos del País*. Egiñ-egiñean, mendeurren orren oroitzapena egiteko garaiz zetorren. Eta oroi-

tzapen beroa eskaini zion Etxepare-ri Fausto Arocena jaunaren lumaz. Bazan zerbait. Baiña ez aski. IXillean bazan Etxepare-ren omenerako zerbait geiago egiten ari zanik. Batez ere René Lafon.

Jakintsu au aspalditik asia zan gure idazle zaarren euskera, aditz eta itz, aztertzen eta argitzen. Beronena dugu Etxepare-ren frantses itzulpen bat, eta edizio kritiko baterako gaiak prestatzeko asmoa, eta asmo au aurrera ere eraman zuen. Aita Altunak ongi baliatu du ark egindako lana.

Laster datoz Etxepare-ren bi edizio berri: Bilbon, La Gran Enciclopedia Vasca argital-etxeak emana, Gaztelako erdal-itzulpenarekin, facsilezko edizioa, bata. Eta bestea Donostian *Txertoa* etxeak eragiña, testoa oraingo ortografiara aldatuak due-la, eta bi erderetara, Frantziakora eta Gaztelakora itzulia. Edizio biok, batak eta besteak, bigarren ateraldia izan dute. Arrera ona izan dutelako ezaugarri.

Gaur, aurreko guztiari gaillurra ematera datorkigu Aita Altunarena. Oraingo onek Etxepare-ren berpizte eguna egun betera dakarrela argi dago. Oraingoan, Etxepare-aren omenak Euskalerrri osoa jo bear du. Oraingoan, Etxepare-aren ames eta kezkek beren bete-lortu bear dute: "Euskara, jaldi adi kanpora! Euskara, jalgi adi plazara! Euskara, abil mundu guzira!" Eta ames onek beste gure mendeko olerkari baten amesaz bear egin bear du: "Baña nik, izkuntza larrekoa, / nai aunak ere noranaikoa; / jakite-egoek igoa, / soña zar, berri gogoa...".

Ez al dakusagu euskera plazara ateraten, ikastoletan sartzen, Ikastetxe Nagusietako atean jotzen, edozein gai erabiltzeko gai egin naiez, mundu guztia barruan artu bearrez?

Ez da, bearbada, dana jatorra eta garbiegia. Egia da kalean euskal oi-u asko entzuten dala, paretak eta bazterrak euskal-zirriborroz belzturik ikusten ditugula, geiegitan euskal-gaiztozko zirriborroz. Ez zan ori, noski, Garaziko semearen amesa. Euskera kanpora atera al izateko, barnean eraman eta bizirik gorde bearrean gaude. Gaur, Garaziko semearen oi-u orri beste geigarri bat erantsi bear-ko genioke: *Euskara, sar adi barnera, sar adi euskaldunen etxeetara*. Euskera biziak irau-nde zala gure etxeetan. Etxepare-aren egunetako bizi-za izan dezala. Euskerak askozaz giro o-bea zeukan aren egunetan, euskalerrrietan, euskal-etxeetan. Itzuliko al gera berriz giro orretara, lanak emango baditu ere, Etxepare-aren oi-ua jatorki-ago bete dadin.

Gaiñerakoan, gaurko oroitzapen onek, liburu-aurrezte onek badu beste alderdirik, alderdi pozgarria, benetan. Laureun urte igaran ondoren, Etxepare berriz geuretu dugula esan dezakegu, euskaldunok atzeritarren eskuetatik atera eta geurera ekarri dugula. Leen, orain arte, atzerriko izkuntzalari eta jakintsuen eskuetan utzia genduen, orain euskaldunen eskuek artu dute eta darabillate aztergai. Bikainki gaiñera. Leen atzerrietan argitaratzen zana orain Euskalerrriak bein eta berriz ematen digu. Zordun andi gaude au egitea lortu dutenentzat, Urkijogandik asi eta aurrera. Zordun andi-ago aita Altunaren aldera.

Gaur, Etxepare berarekin esan dezakegu: "Heuskaldun den gizon orok altxa beza buruia".

Laureun urte joaten utziz gero, euskaldunek euskaldunoi eman digute Etxepare zaarra obeki ezagutzeko, aren lana obeki baliostatze-ko eta gozatzeko aukera. Laureun urte igarota, bazan ere garaia!

ETXEPAREREN EDIZIO KRITIKOA AURKEZTEAN

Donostia, 1980-VI-27

Koldo Mitxelena

Honako hitz hauek utzi zizkigun Etxeparek "Sautrela" delako azken poeman euskararekin ari delarik hizketan:

*Lehenago hi baitinzan lenguajetan azkena,
orai, aldiz, izanen iz orotako lehena.*

Hitzok aldaturik eta bihurriturik esan dezakegu Etxepare lehenago izan genuela orotarik lehena ehun urtez lehenago asmatuak izan ziren prentsetara euskara eraman zuenean. Baina gero ere, oraindik orain eta orain bertan, ez da azken gelditu gure autore zahar eta berriei eskaini zaizkien iker-lanetan. Ea beste nork erakuts ditzakeen bildurik horrenbeste edizio, itzulpen, hiztegi eta nolana hiko azterketa.

Ez natzaizue, horrenbeste lagun gailenagoren ondoan, Etxepareren berri ematen eta, are guttiago, haren goresmenak errepikatzen hasiko. Beharrik ere ez delako, noski. Egundainokoan, banaka batzuek guttietsi eta are esetsi izan dute Etxepareren bertso-lana: gehienek, ordea, miretsi egin dute eta miresleak ez ditu urteen joanak urritu, ugaritu baizik. Eta hona zergatik gertatu den hori, behar bada: hain zaharra izanik, zaharrena dugularik hobeki esan, oraingotzat jo dezakegulako hainbat eta hainbat puntutan. Hor dugu, izan ere, obraren mamia bera, hain bakanka arrotz gertatzen zaigun hizkera, olerkariengandik baino bertsolariengandik hurbilago dabilen neurkera...

Ikerketan azkeneko agertu zaigunak aurreko guztien markak hautsi ditu. Inori deus kentzen ez diolarik eta besteren lanaz baliatzen delarik (hori baita lanbide hone-tako legea), gainak eman dizkie, alde batetik baino gehiagotarik. Etxepareren neur-tizkera aztertu zuen lehenbizikoz, *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación* deritzan liburu mardulean. Hor, euskal bertsogintzaz azaldu izan diren iritzi eta teoriak arakatzu gero, axalak eta mamiak, hotsak eta zentzuak, fonologiak eta sintasiak elkarrekiko dituzten harreman estuak miratzen dira, luzaro eta astiro.

Etxepareren hiztegia. Lexicón dechepareano etorri zen gero, iaz argitara irtena hori ere. Honen gainean, aski izan bekigu ez luzatzearren antzinako Stempf-ek pres-tatu zuen hiztegia, hamaika zerbitzu on egin duena haatik, zeharo baztertu duela esa-tea.

Eta heldu gara azkenik orain aurkezten dugun "Euskararen lekukoak" saileko bigarren ale bezala agertu den *Linguae Vasconum primitiae*-ren edizio kritikora. Eta hain eskas gabiltzan alorrean eredutzat har dezakegulako, merezi du, nolakoa den aditzera ematea, bizpairu hitzetan bederen.

Euskalaririk ezagunenak edo ezagunen gehiengo behintzat saiatu dira, usu edo bakanki, Etxepareren obra goibe eta gainbarren zabaldu eta sakondu beharrez. Bada, ordea, horien artean, beste inork ez bezalako azterlan bortitza egin duena: aspaldi ez duela galdu genuen René Lafon irakaslea.

Poema hauen itzulpena inprimaturik utzi zigun: Lafonen frantsesa eta Aita Lino Akesoloren gaztelania edozeinek ikus ditzake orain "Txertoa"-ren izena daraman argitaraldian. Ohar ugari ere argitara zuen Lafonek aspaldidanik egin gogo zuen edizio kritiko hartarako. Edizio hori, ordea, ez dakit bukatu zuen, baina bai ez zela inoiz kalera agertu. Eta orain, askok espero ez zuenean, Lafonen

desir hura konplitu du Azpeitiko naturak,

eta Euskaltzaindia eta Ediciones Mensajero izango dira, horrela mintzatzekotan, Bernard Leheteren lekuan aurkitzen ditugunak, nahiz ez diren Bordelen bizi.

Testua dator, beraz, orain Patxi Altunak paratu duen edizioan; testua itzulpenik gabe, baina ohar aberatsez hornitua behe-aldean. Ez dut besterik hauetaz esango, astiro irakurri eta astiroago ausnartzekoak direnez gero. Testuaz, bai, eta testuaren letraz-letrazkoaz badago zerbait esan beharra.

Aspaldidanikako arazo eta eztabaida-gai da gure artean antzinako autoreak nola argitara genituzkeen erabakitzea. Grafia kontuaz ari naiz, batez ere, hor izaten baitira istiluak. Nori berea ematea litzateke, noski, onena, baina zirt-edo-zarteko jendea omen garenez ez ditugu erdi bidea ez bitarteko zubiak begi onez ikusten. Zaharra berri bihurtzea ez da, ordea, lan erraza izaten beti. Zenbaitetan, ederki xamar molda gaitzake, behar litekeen letra-aldatzeak (zilegi izan bekit adierazi nahi dudana horrela adieraztea, *itxuraldatu*, *tokialdatu* eta antzekoak onartuak daudenez gero) eragozpenik (eragozpen larririk, behinik-behin) ez dakarrelako. Leizarraga, esate baterako, erraza genuke aldaketa horretarako, baita, nekezago gertatzen badira ere, Axular eta XVII-XVIII. mendeetako lapurtarrak. Bestalde, zail amorratuak dira Tartas eta baita Oihenart bera ere. Alde honetako mende horietako autoreek ere badute bere orapiloa, *z* eta *tz*, *s* eta *ts*, eta gehienbat bereizten ez dituztelako. Eta gu hasten bagara bereizten, beldur izatekoa da ez ote dugun guk ebakitzen duguna ipiniko haiek, beren ebakeraren arabera, adierazi nahi zutenaren ordez.

Altuna ez da luzaroan *Gordion*-en zalantzan egon. Ezpata eskuan harturik, berehala eman dio bakoitzari, zahar eta berrien usuarioari, zor zitzaiena. Bi testu dituzue, bada, hemen, aurrez-aurre, zaharra eta berritua. Eta azken honekin konforme ez dagoenak hor dauka bestea, Etxeparerena berarena, oker ustekoak bere eskuz alda ditzan.

Hori baita, nik uste, kritikaren ezaugarri nagusia. Nork bere iritzia ager dezake; ez, ordea, gogoak ematen diolako, horretarako dituen oinarriak ongi azaldu ondoan baizik. Eta horixe da Altunak hemen egin diguna: bereak eta besterenak, hango eta hemengo usteak, paperean garbi ezarri, bakoitzak izan ditzakeen habe eta harroinekin, eta gero zuzenen uste duena hauta.

Lan honekin, *facile princeps* agertu zaigu Altuna euskal filologian. Hor dugu eredua eta eredu horri, urrutitik bederen, jarrai gakizkion. Segur naiz, hoberik agertuko balitz datozen urteetan, bera ere biziki poztuko litzatekeela, ni ere poztuko naizen bezala. Hasiera ahul hark izan du segizio bortitzagorik.

NOLA ETA NORENTZAT EGINA LIBURUA

Donostia, 1980-VI-27

Patxi Altuna

Ni baino lehen mintzatu diren hizlariak neurtu dituzte eta pixatu gaur Euskaltzaindiak jendartera dakarren nere liburu honen alde onak txarrak eta, egia esan, gauza gutxi dut horien esanei erasteko eta berretzeko. Ni mintza nintekeen baino hitz zuhurragoz eta alderdikeria gabekoagoz mintzatu dira. Hirurei eskerrak demazkiet biziki. Hainbestez nahiago nuke bilera hau hemen amaituko balitz eta horien esanek eragin dizueten aho-zapore gozoa garrazteko eta mintzeko bide ez balira nere hitz tentelok. Ohitura denez gero, ordea, liburuaren egileak ere hitz batzuk lardaskatzea, utzi nazazue, arren, liburuaren sorrera nolakoa izan den eta norentzat taxutu dudan laburkiro zuei aditzera ematen.

Liburu honen sorrera, noizbehinka sortzen diren zenbait haurrena bezalaxe, besteren sorrerari lotua dagokio. Bizkiak, baita hiruzkiak ere, izan ohi dira zenbait haur eta liburu honek ere bera mundura baino lehen izan du beste bi haurride ia batera sortua. Lehenari zor diote sortzea beste biek. Hauxe esan nahi dizuet: nere lehen xedea dotore tesia egitea izan zen eta huraxe da, hain zuzen, hiruzkiaren lehen liburua eta senide zaharrena. Hura egin ondoren, Etxepareren HIZTEGI osoa eta EDIZIO KRITIKOA ere taxutzeko gaia bildua nuela ikusirik, beste biak munduratzeko gogoia erne zitzaidan. Lehena gabe ezingo nituzkeen, nik uste, beste biak behar bezala oratu.

Baina gaur hemen hirugarrena aurkezten delarik, honen xehetasun eta argibide batzuk emango dizkizuet soilik. Liburuaren izenburutik bertatik hasten naizelarik, EDIZIO KRITIKOA zergatik izendatu dudan eman nahi dizuet aditzera. Batek baino gehiagok galdutako bait du, agian, eta galdatu bait dit dagoeneko, nola litekeen EDIZIO KRITIKOA, Etxepareren liburuaren argitaraldi bakarreko ale bakarra gureganaino heldu delarik eta horrenbestez hemen aukerarik eta osakuntzarik egiten ibili behar ez zelarik, bat baino argitaraldi gehiagotakoak direnean eta aldakuntzak dituztenean egin behar izan ohi denez. Hala da, noski; hemen ez dugu zer hautaturik eta zer inausirik, ikusi batera bederen. Etxepareren obra pixka bat ezagutzen duenak badaki, halaz ere, zenbait pasarte ilunxko baduela eta horiek lehengo mendeetan eta gure honetan, batez ere, aztertu dituzten filologoak ez direla iritzi bereko pasarte horiek argitzeko eta azaltzeko moduz. Baina ez da hori bakarrik, horrek beste gabe ez bait luke testoa bera ezertarako auzitan jarriko. Noiz edo behin testoa bera nola irakurri behar den eta honako edo harako hitz hura, dagoen dagoenean zentzurik ez bide duelako, inprentako hutsa ote den ala ez eta hainbestez aldatu egin behar ote den ala ez ere, eztabaidako gai gertatzen da. Hitz batean esateko, testoa bera dago han edo hemen auzitan.

Adibide bakarra aipatuko dizuet: Ilgarren kantuko 53garren bertsoak honela dio: *Bana vistaz hilcen çuyen nahicari saxuya* eta, beste gehiagotan ere gertatu ohi denez, *hilcençuyen* batera idatzirik bait dago faksimilean, batek ez daki *cençuyen* (hots, *zenuien*, gure *zentzuen*) irakurri behar den hor, Lafonek nahi duen bezala ala *hilzen zuien*, Akesolok eta biok uste dugunez. Nolanahi den, ni beste arrazoi batek bultzatu nau batikbat EDIZIO KRITIKOA izena liburuari ezartzera: Lafonen beraren usteak. Beste lan gehiagoren artean bat utzi zigun hizkuntzalari bikain eta Etxepareren ikertzailerik hoberen hark, honelako izenburua zuena: “Notes pour une édition critique...”. Argi dago, beraz, Lafonek *edizio kritikoa* egin zitekeela uste zuela eta, uste izateaz gain, egunen batean inor hartara berotzen bazen —tamala da bera ez ausartu izana hura egitera!—, ia berrehun ohar eta argibide utzi zizkion.

Zer esanik ez, Lafonek artikulua horretan eta gainerakoetan egin zituen ohar guztiak begien aurrean edukitzeaz gain, bildu eta neure liburuan sartu ere egin ditudala, ia batere baztertu gabe. Horrek ez du esan nahi, noski, guztiokin bat natorrenik eta dudamudazko iruditu zaizkidanean eztabaidatu gabe neureganatu ditudanik. Ez, noski. Baina bai, esan nahi du, liburua paratzeko laguntza izugarria eman didatela. Lafon izan da, duarik gabe, ikertzaile guztien artean gure poetarik zaharrena hobekien ezagutu duena; haren hizkeraz eta metrikaz argibiderik zehatzenak eta zorrotzenak egin dituena. Ez da, ordea, beharrik bakarra izan; izan du aitzindaririk eta ondo-ongorik eta hauen lanez ere baliatu naiz liburuaren oharrak egiterakoan. Aipa ditza-dan, besteak beste, Schuchardt, Stempf, Lewy, Van Eys eta geure etxeko ditugun Akesolo eta Mitxelena. Lagun askoren ekarlanak sorrerazi du, beraz, honako liburu hau.

Etxepareren grafia bera, faksimilean datorrena deus ere aldatu gabe, dakar liburu honek ezkerreko orrialdeetan eta horren gaurko grafia —ez, noski, euskara batura aldatua, baizik Etxeparek berak hura bera, gure gaurko letrez baliatuko balitz, emango ligukeen modura— eskuinekoetan. Bi grafia horien arrazoia eta bakarraren, baten nahiz bestearen, aski ez izana, guztiok ulertzen duzue. Gaurko grafiazko idaztan-kera beharrezko zen, noski, euskaldun guztiak ez bait daude ohituak antzineko autoreen grafia irakurtzera eta nekezago egiten bait zaie. Ikerlanik egin nahi duenak, oster, ez dauka zer fidaturik inork egin duen transkribapenez eta nahitaezko du maiz hitzak autore zaharrak idatzi zituen era berean ikustea eta ikertzea. Horregatik ezarri ditut bi grafiak. Ez diot liburuari, ordea, gaztelaniazko itzulpenik erantsi, gaztelaniara nahiz frantsesera lehendik ere Akesolo jaunak eta Lafonek eginak baditugulako; beste hizkuntzetan ere antzineko idazleen horrelako argitaraldiak egiten direnean, inoren hizkuntzazko, are gutxiago euskarazko, itzulpenik eman ohi ez delako; nik gogoan izan ditudan irakurle-ikasleek horrenbeste euskara badakitelako; eta azkenik, liburua lodiagotu eta garestiagotu egingo zukeelako.

Gogoan, izan ere, irakurle-ikasle xeheak eta arruntak izan ditut gehienbat, ez hizkuntzalariak. Honelako liburu batetan ez da lekurik izaten teoria orokorrak agertzeko nahiz eztabaidatzeko, eta nik ere ez dut hemen horrelakorik egin. Hori nahi duenak lehen liburura jo beharko du, han ematen bait dut zehazkiro aditzera. Etxepareren metrikaren, morfosintaxiaren, euskal ritmoaren eta abarren berri xehe eta zehatzik. Hirugarren liburu honek lehenaren errainua ageri du, halaz ere, eta ezin zitekeen bestela izan, biek aztergai bera eta sortzaile bera izan dutenez gero. Lehenean proposatzen dudan teoria orokorraren aplikazioa da, nolazpait esateko, hirugarren honek dakartzan orripeko ehunka oharretan ikasleari eskaintzen diodana. Aski oparo, ene ustez; oparoegi, agian, inoren ustez, ez bait dut iruzkindu gabe utzi —jakinaren gai-

nean ez, bederen— inolako nekerik, ardailarik eta trabarik ikasleari sor ziezaiokeen punturik. Bertsoz bertso, ia hitzez hitz dago aztertua Etxepareren obra osoa. Ez, ordea, Stempf-ek bezala (*Munduyan*: inesivo singularra; erroa *mundu-*; *-an*, kasu atzizkia; *-y-*, erroaren azken bokalea eta atzizkiaren lehena bakantzeko letra; esanahia, “en el mundo”) horrelako zehaztasunez ez, noski, lehen esan bezala euskara badakitenak eduki bait ditut nik gogoan, eta Urkixok Stempf-ez esan zuenaz balia nadin, hots, benediktino baten lantegia burutu zuela— ni ez bait naiz benediktinoa. Badakit Willbur Ameriketako hizkuntzalaria ere halako zerbait prestatzekotan dabilala. Nik, haiek ez bezala, hori eta askoz gehiago dakiten ikasleentzat paratu dut neurea eta xehetasun horiek bazterturik morfosintaxiaren eta metrikaren aldetik nabarmen iruditu zaizkidan oharrez hornitu dut liburua.

Zenbait puntutan neure iritzien aldeko eta sendogarri eta, bereziki, Etxepareren zenbait berezitasun Etxeparerenak bakarrik ez, baizik garai hartako beste euskalki batzuenak ere bazirela agerian ipintzearren, Leizarraga, Axular, Oihenart, Tartas, Ziburuko Etxeberri eta abarregandik harturiko exenpluak aipatzen ditut. Batak beste argitasun handia ematen dio, izan ere; baita, egia esateko, bakoitzaren ezaugarri eta berezitasunak hobeki ezagutzeko inoiz laguntzen ere.

Eta besterik ez; hobe da ene ordez liburua bera mintza dadin eta liburuak eman diezazuen aditzera nolako idazlea zen gure literaturaren aitagoia. Eskerrak azkenik Euskaltzaindiari bere EUSKARAREN lekukoak deritzan bilduman nere liburua sartu nahi izan duelako eta hemen bildu zareten guztioi harrera atsegin hau egitera etorri zaretelako. Gabon!